

соціальними інституціями. У контексті воєнного стану ця роль набуває гуманістичного і навіть реабілітаційного змісту — від психологічної підтримки до створення умов для безпечного розвитку й навчання.

Висновки. Соціально-педагогічна робота у закладі загальної середньої освіти з дітьми військовослужбовців є багатогранним процесом, який поєднує елементи психологічної, педагогічної, соціальної та правозахисної роботи. Її ефективність залежить від рівня професійної підготовки фахівця, його етичної культури, уміння працювати в умовах невизначеності та кризових ситуацій. Розвиток системи підтримки дітей військовослужбовців має стати одним із пріоритетів освітньої політики України, спрямованої на збереження психічного та фізичного здоров'я, соціальну стабільність та гуманізацію шкільного середовища.

Список використаної літератури:

1. Бех І. Д. Виховання особистості: навч.-метод. посіб. Київ: Либідь, 2003. 280 с.
2. Капська А. Й. Соціальна педагогіка: підручник. Київ: Центр учбової літератури, 2010. 424 с.
3. Тесленко Т. В. Соціально-педагогічна підтримка сімей учасників АТО в умовах освітнього закладу. Педагогічний процес: теорія і практика. 2017. № 3. С. 86–92.
4. Панок В. Г. Психологічна допомога дітям у кризових ситуаціях: навч.-метод. посіб. Київ: Ніка-Центр, 2015. 256 с.
5. Комар Т. В. Соціальний захист сімей військовослужбовців: сучасні виклики та шляхи їх подолання. Соціальна робота в Україні: сучасний стан і перспективи розвитку. 2019. № 2. С. 44–51.
6. Хоружий Г. Ф., Коваль Л. І. Соціальна робота з військовослужбовцями та членами їх сімей: навч. посіб. Київ: ІЗМН, 2003. 192 с.
7. Чепелева Н. В. Психологія кризових ситуацій. Київ: Либідь, 2016. 318 с.

Вікторія Пономарьова

*студентка спеціальності 231 Соціальна робота
ВСП Бережанський фаховий коледж НУБіП*

Науковий керівник: Софія Підлужна

*викладач соціальних дисциплін І категорії
ВСП Бережанський фаховий коледж НУБіП*

ПІДТРИМКА СІМЕЙ У СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИНАХ

У сучасних умовах, особливо в період повномасштабної війни в Україні, значно зросла кількість сімей, що опинилися в складних життєвих обставинах. Війна безпосередньо впливає на сім'ю, ускладнює виконання нею основних функцій, породжуючи низку соціальних, міжособистісних та психологічних проблем [1, с. 7]. Як наслідок, такі родини часто не в змозі самотійно подолати кризи і потребують допомоги ззовні. Необхідність розв'язання соціальних проблем сімей в умовах війни стимулювала розвиток розгалуженої системи соціальної роботи, спрямованої на

підтримку сімей, що переживають труднощі [1, с. 4]. Підтримка сімей у кризі є надзвичайно актуальною, адже від неї залежить збереження родини, добробут дітей та запобігання їх потраплянню до інтернатних закладів (соціальному сирітству). Саме тому дана тема привертає особливу увагу науковців і практиків соціальної сфери.

Складні життєві обставини в сім'ї можуть бути зумовлені різноманітними причинами – втратою роботи, розлученням, тяжкою хворобою, вживанням алкоголю чи наркотиків, насильством, неналежним виконанням батьківських обов'язків тощо [3, с. 139]. Спільним у таких ситуаціях є те, що вони несуть загрозу нормальному функціонуванню сім'ї, а члени родини не можуть самотійно їх подолати. Відповідно до державних нормативів, до складних життєвих обставин відносяться ті ситуації, які виникли внаслідок певних подій чи чинників і заважають сім'ї самотійно піклуватися про своє життя та повноцінно брати участь у суспільному житті [2, с. 76]. Іншими словами, саме нездатність родини вирішити проблему власними силами є підставою вважати обставини *складними* і звертатися по допомогу. Без належної підтримки кризові обставини можуть загострюватися, що загрожує порушенням цілісності сім'ї, вилученням дітей та іншими негативними наслідками. Соціальна робота з такими сім'ями покликана запобігти сімейному неблагополуччю: зберегти родину для дитини та не допустити соціального сирітства, відновити здатність сім'ї нормально функціонувати в суспільстві [3, с. 138]. Отже, проблема підтримки сімей у складних життєвих обставинах полягає у створенні умов для зміцнення та збереження сім'ї, наданні їй комплексної допомоги для виходу з кризи і попередження глибших соціальних проблем.

Сім'я традиційно розглядається як базовий інститут суспільства, головний осередок соціалізації дитини і джерело життєвої підтримки для її членів. Цивілізованість суспільства значною мірою визначається культурою взаємин у сім'ї, адже родина була і залишається головним важелем суспільства, де закладаються основні риси особистості, громадянина [2, с. 29]. Проте сьогодні сім'я як соціальний інститут переживає серйозні виклики. На тлі девальвації моральних цінностей та різкого зниження рівня життя населення зростає кількість родин, що перебувають у кризовому стані або підвищеній тривожності щодо свого майбутнього [2, с. 28]. Додатковим фактором дестабілізації стала війна: в екстремальних умовах воєнного часу виконання сімейних функцій надзвичайно ускладнено, а головним завданням родини часто стає елементарне виживання та фізичний захист дітей, замість розвитку і виховання підростаючого покоління [3, с. 139].

Проблематика підтримки сімей у складних життєвих обставинах активно досліджується в сучасній науці. Значний внесок зробили такі українські науковці, як О. Безпалько, І. Зверева, Т. Семигіна, Л. Тюття, І. Трубавіна та інші, які з різних сторін вивчали соціальний супровід уразливих сімей та розробляли підходи до соціальної роботи з ними [3, с. 139]. Узагальнення досвіду показує, що ефективність соціальної

роботи з кризовими сім'ями багато в чому залежить від правильного вибору форм і методів втручання, врахування специфіки конкретної сім'ї та умов (зокрема, викликів воєнного часу) [3, с. 139]. При цьому у науковій літературі відсутнє єдине визначення терміна «складні життєві обставини» та немає усталеного концептуального підходу до ролі соціального працівника у підтримці таких сімей – наявні моделі подекуди є фрагментарними і недостатньо деталізованими [2, с. 28]. Це ускладнює вироблення цілісної теорії соціального втручання в кризову сім'ю. Таким чином, з теоретичного погляду актуальним завданням є уточнення понятійного апарату та методології роботи із сім'ями у складних обставинах, а також узгодження підходів різних фахівців до підтримки сім'ї як цілісної системи. Варто зазначити, що державна соціальна політика України вже окреслила базові критерії визначення сімей, які потребують допомоги. Згідно з Державним стандартом соціального супроводу сімей (осіб), що перебувають у складних життєвих обставинах, *складними* вважаються обставини, за яких сім'я (особа) не може самостійно піклуватися про своє особисте чи сімейне життя та повноцінно інтегруватися в суспільне життя [2, с. 76]. Іншими словами, якщо за результатами оцінки потреб встановлено, що родині необхідна стороння підтримка для нормальної життєдіяльності, така ситуація кваліфікується як складні життєві обставини, і сім'я набуває статусу клієнта системи соціального захисту. Дане визначення підкреслює важливу методологічну тезу: у центрі уваги повинні бути не лише негативні чинники чи події, що спричинили кризу, але й *ресурси та здатність* сім'ї реагувати на них. Саме нестача внутрішніх ресурсів і нездатність впоратися з викликом своїми силами визначають потребу в соціальній підтримці ззовні. Практичний аспект: форми, методи та інституційна підтримка

Інституційні механізми підтримки. В Україні діє розгалужена мережа державних і недержавних установ, покликаних здійснювати підтримку сімей у складних обставинах. На рівні територіальних громад основну роль відіграють Центри соціальних служб (та їхні підрозділи), основним завданням яких є надання якісних соціальних послуг найуразливішим категоріям населення, зокрема сім'ям з дітьми, що перебувають у кризі [2, с. 29]. Саме на ці центри покладається соціальна робота із сім'ями, дітьми та молоддю, які потребують сторонньої допомоги, а також розвиток сімейних форм виховання (тобто підтримка прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу тощо) [2, с. 30]. Окрім центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, у громаді функціонують притулки і центри соціально-психологічної реабілітації, кризові кімнати, денні центри та інші спеціалізовані заклади, які надають тимчасовий прихисток, екстрену допомогу або реабілітаційні послуги постраждалим сім'ям. В останні роки триває процес реформування системи соціальних послуг, який передбачає зміщення акценту з реагування на кризу до її попередження: впроваджуються послуги раннього виявлення проблем у сім'ях, соціального патронату, роботи за принципом «раннього втручання» тощо [2, с. 29]. Такий профілактичний

підхід покликаний своєчасно виявляти сім'ї групи ризику і надавати їм підтримку ще до того, як настане критична ситуація.

Форми та методи соціальної роботи. Діяльність центрів соціальних служб та залучених фахівців відзначається комплексністю і багатоаспектністю. Соціальні працівники надають родинам широкий спектр послуг, що охоплюють різні сфери життєдіяльності сім'ї. Зокрема, кризові сім'ї отримують: соціально-правове консультування (роз'яснення прав, допомога у оформленні документів, захист інтересів у державних органах), психологічне консультування та терапію (індивідуальну і сімейну), соціально-педагогічну підтримку у вихованні дітей, допомогу в розвитку навичок догляду за дітьми і ведення сімейного бюджету, сприяння у здобутті освіти та працевлаштуванні, а за потреби – адресну матеріальну допомогу або гуманітарну підтримку [2, с. 30]. Також практикуються групові форми роботи: створюються групи взаємодопомоги для батьків, групи особистісного розвитку та тренінги для дітей і молоді, які дозволяють членам проблемних сімей отримати емоційну підтримку від однолітків та набути необхідних соціальних навичок [2, с. 30]. Усі ці заходи покликані комплексно охопити потреби родини – від базових (фізична безпека, харчування, фінансова стабільність) до вищих рівнів (психологічне благополуччя, соціальна інтеграція).

Ефективна соціальна робота з сім'єю, що перебуває у кризі, реалізується поетапно та з дотриманням певних методичних принципів. Як правило, процес соціального супроводу кризової сім'ї включає такі основні етапи [3, с. 139–140]:

- **діагностика ситуації.** На початковому етапі фахівець здійснює оцінку становища сім'ї: виявляє причини, що призвели до складних життєвих обставин, визначає актуальні потреби кожного члена родини і ресурси, якими сім'я володіє або яких потребує. Така оцінка потреб сім'ї є критично важливою, адже від першого візиту та встановлення довіри залежить подальша співпраця сім'ї з соціальними службами [3, с. 139].

- **індивідуальне планування допомоги.** На основі зібраної інформації складається індивідуальний план соціальної роботи з родиною – програма підтримки, що враховує особливості конкретної сім'ї. План визначає цілі і заходи, необхідні для вирішення виявлених проблем, розподіляє рольові функції між учасниками (хто з фахівців і в який спосіб буде допомагати сім'ї) та встановлює критерії успішності втручання [3, с. 139].

- **надання соціальних послуг.** Наступним кроком є практична реалізація запланованих заходів підтримки. Сім'я отримує необхідні соціальні послуги, серед яких можуть бути: матеріальна допомога (грошові виплати, продукти, речі першої необхідності), посередництво у розв'язанні бюрократичних питань (оформлення допомог, відновлення документів, пошук роботи тощо), психологічна підтримка і

консультації, медіація у вирішенні сімейних конфліктів, залучення дітей до освітніх чи дозвіллевих програм та інші види допомоги залежно від ситуації [3, с. 140].

- **міжвідомча координація.** Для комплексного вирішення проблем сім'ї соціальний працівник організовує співпрацю з іншими спеціалістами та установами. До роботи можуть залучатися психологи, педагоги (для підтримки дітей у навчанні), медичні працівники (для контролю стану здоров'я), юристи (для захисту прав та інтересів сім'ї), а також представники громадських і благодійних організацій. Відтак формується мультидисциплінарна команда, яка узгоджено діє в інтересах конкретної родини [3, с. 140].

- **моніторинг та профілактика рецидиву.** Завершальною стадією є оцінка досягнутих результатів і попередження повторного потрапляння сім'ї у кризу. Фахівці аналізують позитивні зрушення і залишкові проблеми, після чого спільно з родиною розробляють стратегії запобігання аналогічним труднощам у майбутньому. Особливий акцент робиться на розвитку у сім'ї навичок самостійного розв'язування проблем та підвищенні її соціальної компетентності, щоб мінімізувати залежність від зовнішньої допомоги [3, с. 140]. Важливо, що підтримка сімей у складних життєвих обставинах здійснюється на засадах партнерства між отримувачами послуг та надавачами. Фахівці наголошують: батькам, які опинилися у скруті, не слід боятися звертатися по допомогу до держави та громади; навпаки, готовність співпрацювати з соціальними службами задля блага дітей – це відповідальна позиція, що заслуговує підтримки [3, с. 140]. Тому поряд із безпосереднім втручанням у кризову ситуацію проводиться і ширша інформаційно-просвітницька робота: суспільство інформують про існуючі послуги та сервіси, змінюють негативні стереотипи щодо «неспроможних» сімей, мотивують родини своєчасно шукати допомоги, щоб запобігти руйнуванню сімейних зв'язків.

Приклади інституційної підтримки. На практиці відчутну допомогу кризовим сім'ям надають не лише державні структури, а й міжнародні та громадські організації, часто у тісній співпраці з місцевими органами влади. Яскравий приклад – діяльність благодійного фонду «SOS Дитячі Містечка Україна» та швейцарської організації «Terre des hommes» в Україні. У партнерстві з ними впродовж 2022–2024 рр. вдалося впровадити кілька соціальних проєктів, спрямованих на підтримку сімей з дітьми, що постраждали від війни. Зокрема, у сільських та селищних громадах ряду областей були введені додаткові посади фахівців із соціальної роботи, які безпосередньо працюють «на місцях» з уразливими сім'ями [2, с. 18]. Це дозволило наблизити соціальні послуги до найвіддаленіших населених пунктів і вчасно виявляти сім'ї, що потребують уваги. Крім того, міжнародні донори забезпечили пряму матеріальну допомогу сім'ям. Для прикладу, лише за період червень 2023 р. – квітень 2024 р. завдяки проєкту «SMILE» за участю *Terre des hommes* соціальною роботою було охоплено 868 дітей із родин, які опинилися у складних обставинах, кожна така дитина отримала багатоцільову грошову допомогу в розмірі 10 800 грн [2, с. 18]. У 2024–2025 рр. ця ініціатива продовжується:

планується залучити 16 кваліфікованих соцпрацівників у громадах, що дозволить охопити підтримкою близько 1200 дітей із числа найбільш вразливих категорій [2, с. 18]. Позитивні результати дає і співпраця з Дитячим фондом ООН (ЮНІСЕФ): спільно з Лігою соціальних працівників України реалізовано проєкт екстреного реагування на потреби дітей, які повернулися з інтернатних закладів у біологічні сім'ї, а також дітей групи ризику – в рамках цього проєкту тільки в одній області було профінансовано роботу 32 соціальних фахівців, здійснено моніторинг 811 сімей і надано адресні послуги сотням родин [2, с. 18]. Наведені приклади демонструють, що інституційна підтримка сімей у кризі є найбільш ефективною за умови об'єднання ресурсів держави, громади та міжнародних партнерів. Така координація дозволяє масштабувати соціальні програми, впроваджувати нові технології роботи (тренінги батьківської компетентності, сімейна медіація тощо) і досягати сталих позитивних змін у житті сімей.

Висновки. Підтримка сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах, є багатоаспектним завданням, що вимагає комплексного підходу та міжсекторної взаємодії. Досвід воєнного часу лише підкреслив важливість всебічної допомоги кризовим сім'ям – від екстреної матеріальної підтримки до тривалої психологічної реабілітації та соціального супроводу. Розв'язання проблем таких родин можливе лише за умови врахування їхніх багатогранних потреб і надання всебічної підтримки на всіх рівнях – від економічного та матеріального до психологічного й юридичного [1, с. 56]. Саме тому соціальна робота з сім'єю повинна бути скоординованою: фахівці соціальних служб, освітяни, медики, психологи, правоохоронці, громадські організації – всі мають об'єднувати зусилля задля захисту найуразливіших родин і забезпечення найкращих інтересів дитини. Ефективна підтримка сімей у складних обставинах приносить відчутні результати як на мікрорівні (покращення якості життя конкретної родини), так і на рівні суспільства в цілому. Вона дозволяє зберегти єдність сім'ї, запобігти вилученню дітей та їх потраплянню до інституцій, знизити рівень насильства і деструктивних проявів. У ширшій перспективі соціальна робота з кризовими сім'ями – це інвестиція в майбутнє: забезпечуючи підтримку таким родинам зараз, ми сприяємо створенню більш справедливого і гуманного суспільства завтра [3, с. 140]. Подальший розвиток системи соціальних послуг, впровадження інноваційних методів роботи та наукове обґрунтування найкращих практик сприятимуть підвищенню ефективності допомоги сім'ям у складних життєвих обставинах та зміцненню соціального благополуччя в Україні.

Список використаних джерел:

1. Семьонова А. А. Соціальна робота з сім'ями, які опинилися в складних життєвих обставинах унаслідок війни: кваліфікаційна робота бакалавра. Запоріжжя: ЗНУ, 2024. 71 с.

2. Сучасні тенденції розвитку соціальної роботи в Україні та за кордоном, присвячені Міжнародному дню сім'ї, 15–16 травня 2024 р., м. Івано-Франківськ: зб. матеріалів II міжнар. наук.-практ. конф. Івано-Франківськ: НАІР, 2024. 247 с.

3. Наука та освіта в умовах воєнного часу, 18 жовтня 2024 р., м. Дніпро: матеріали II міжнар. наук.-практ. конф. Дніпро, 2024. 216 с.

Ольга Процик,
*здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти,
спеціальність А1 Освітні науки (Соціальна педагогіка),
факультету педагогіки і психології,
Тернопільський національний педагогічний
університет імені Володимира Гнатюка*

Науковий керівник: **Галина Леишук,**
*кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри соціальної роботи та соціальної педагогіки,
Тернопільський національний педагогічний
університет імені Володимира Гнатюка*

СОЦІАЛЬНІ МЕРЕЖІ ЯК НОВИЙ ПРОСТІР СОЦІАЛІЗАЦІЇ: СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Постановка проблеми. У сучасному суспільстві соціальні мережі стали невід'ємною частиною життя молодого покоління, впливаючи на процеси формування світогляду, норм поведінки, міжособистісної комунікації та ціннісних орієнтацій. Соціальні мережі формують новий тип соціалізації – віртуальний, який поєднує як позитивні, так і деструктивні чинники. Це вимагає від соціальних педагогів переосмислення підходів до виховної, профілактичної та консультативної роботи з дітьми і молоддю.

Актуальність теми зумовлена швидкими темпами цифровізації суспільства, зростанням ролі онлайн-комунікації в житті підлітків і необхідністю розробки нових соціально-педагогічних стратегій підтримки молоді в умовах інформаційного простору. Відсутність чітких механізмів педагогічного супроводу процесу соціалізації у віртуальному середовищі створює ризики для формування спотворених цінностей, соціальної ізоляції чи залежностей.

Виклад основного матеріалу. Соціальні мережі заповнили наше життя, і стали чи не основним середовищем самоствердження молодого покоління, та формування самооцінки. Соціальні мережі сьогодні виступають важливим простором соціалізації, у якому формуються цінності, норми поведінки та соціальна ідентичність особистості. Вони розширюють коло спілкування, створюють нові можливості для самовираження [2]. Водночас соціальні мережі несуть ризики – поверхневність контактів, залежність від оцінки оточення, вплив маніпулятивного контенту. У цьому середовищі змінюються